

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ СІМ'Ї

Кошонько Г.,
м.Хмельницький

Актуальність. Сучасна сім'я, будучи невід'ємним чинником розвитку й соціалізації будь-якої людини, у цей час перебуває в глибокій кризі. Сьогодні для неї характерні показники нестабільного суспільства: ціннісний вакуум, соціальна апатія, нігілізм і багато чого іншого. Сучасна сім'я переживає політичні й економічні потрясіння – низька матеріальна забезпеченість, безробіття, ріст інфляції, міжжетнічні й політичні конфлікти, зниження ролі духовних цінностей, лібералізація статевої моралі. Крім того, росте число сімей, що не зуміли адаптуватися до умов перехідного періоду, спостерігається недостатня ефективність соціальних програм відносно сім'ї.

Ці й інші негативні явища порушують нормальне функціонування сім'ї й призводять до того, що в сучасному соціумі відбуваються складні процеси деградації сімейного способу життя: має місце зниження престижу сім'ї, відсутня потреба молодих сімей мати в шлюбі дітей; росте число розлучень, обумовлених у ряді випадків внутрісімейним насильством; збільшується частка людей, що свідомо вибрали самітність як прийнятний стиль життя. Ці проблеми існують не тільки на рівні окремих регіонів, але й набувають загальнопланетарного значення.

Мета написання статті – розкрити соціально-психологічні особливості сучасної сім'ї.

Аналіз джерельної бази. Аналіз соціологічних, психолого-педагогічних досліджень, праці вчених Г.М.Андрєєвої, Ю.В.Васильєвої, О.Л.Зверєвої, Т.А.Куликової, психолого-педагогічний досвід і практика дозволяють стверджувати, що в системі різноманітних соціальних інститутів і груп, що впливають на розвиток особистості, сім'я є не просто важливим, але й необхідним, глибоко специфічним, найвищою мірою діючим компонентом виховання.

Проблема конструктивної взаємодії людини в сім'ї, її гармонічного в ній існування, усвідомлення своїх потреб у сім'ї та їхньої реалізації є в наш час досить актуальною (Ю.Е. Альошина, Л.Я. Гозман, А.Я. Варга, А.І.Захаров, О.А.Карабанова, А.С.Співаковська, А.Н.Обозова, Н.Н.Обозов, Е.Г.Ейдеміллер, В.В. Юстицький й інші).

Підвищений інтерес суспільства до вирішення кризи сім'ї, що відмічається багатьма авторами (А.І.Антонов, В.М. Медков, І.Ю.Шилов, В.К.Шабельников), пов'язаний з необхідністю звернути увагу на складні внутрісімейні феномени, які впливають на стан як сім'ї в цілому, так і на психологічне благополуччя окремих її членів.

Виклад основного матеріалу. Сім'я – невід'ємна складова суспільства, і занижувати її роль і значення як для

суспільства, так і для окремої людини неприпустимо. У будь-якому цивілізованому суспільстві існує інститут сім'ї, і майбутнє людства не мислиться без сім'ї. Для кожної людини сім'я – початок початків і поняття щастя майже кожна людина зв'язує, насамперед, із цим інститутом.

Сім'я як соціальний інститут сьогодні досягла вершини свого розвитку. Цим почасти пояснюються й більш повільні зміни в структурі сімейних відносин у порівнянні з іншими соціальними реаліями. Криза сучасної сім'ї пов'язана з різкою зміною соціального статусу, у якому вона перебуває; повільним переходом сім'ї до нових соціально-економічних умов життя; тривалим процесом адаптації сім'ї до соціокультурних обставин, що змінилися. Результатом такого становища сім'ї є:

- різке зниження життєвого рівня малозабезпечених сімей, підвищення матеріальної забезпеченості, що є причиною виникнення суперечок, сварок, почуття заздрості, проявів недоброчливого відношення один до одного;
- виникнення кримінальних підліткових й юнацьких організацій, ріст майнових злочинів, здійснюваних дітьми;
- різке збільшення дитячої злочинності, збільшення кількості дітей, що прилучаються до алкоголю, проституції, наркотиків;
- збільшення бродяжництва дітей і підлітків;
- ріст фактів підліткового і юнацького суїциду й спроб до нього (причини – неадекватні ситуації взаємодії в середовищі однолітків, у сім'ях, у школі);
- ріст конфліктності серед членів сім'ї, зниження авторитету батьків.

Структура й функції сім'ї різноманітні й залежать від соціальних факторів, особистісних особливостей чоловіка й жінки, рівня їхньої культури й освіченості.

У психолого-педагогічній, філософській, соціологічній літературі основні характеристики сучасної сім'ї представлені, як:

- переважна перевага світських, цивільних шлюбів, ріст числа церковних шлюбів;
- воля вступу у шлюб й розірвання шлюбу;
- рівноправність чоловіків і жінок у шлюбі;
- збільшення кількості нуклеарних сімей;
- створення здебільшого одно-дводітної сім'ї.

Якщо раніше був поширений тип багатодітної сім'ї, то в теперішній час більше половини всіх сімей мають одну дитину або зовсім не мають дітей. Дуже мало сімей, які мають двох або трьох дітей. Причин цього декілька: розповсюд-

ження міського способу життя, масова зайнятість жінок у виробничій сфері, ріст культури людей, збільшення потреб, різке погіршення матеріального становища основної маси населення, складність з житловими умовами. Разом із зниженням народжуваності змінюється і структура сімей.

Проведений аналіз літературних джерелі соціокультурних реалій дозволяють виділити наступну структуру сучасної сім'ї:

- наявність шлюбних партнерів (повна, формально повна, неповна);
- стадія життєвого циклу сім'ї (молода, зріла, літня);
- порядок вступу у шлюб (первинний, вторинний);
- кількість поколінь у сім'ї (одне або кілька поколінь проживає разом);
- кількість дітей (бездітна, малодітна й багатодітна).

Як бачимо, сім'я являє собою більш складну систему відносин, ніж шлюб, оскільки вона, як правило, поєднує не тільки чоловіка й жінку, але і їхніх дітей, а також інших родичів або просто близьких подружжю і необхідних їм людей.

Для сім'ї як малої соціальної групи характерна наявність ряду суспільних цілей, які змінюються на різних життєвих циклах; часткове розходження в інтересах, потребах й установках членів сім'ї; опосредкованість спільної діяльності. Отже, від того, якою мірою чоловік і жінка й інші члени сім'ї здатні й готові піклуватися один про одного, співчувати, співпереживати, об'єднувати зусилля для подолання труднощів, проявляти терпимість і поблажливості, залежать благополуччя й довголіття сім'ї.

Інтегральними характеристиками сім'ї, які багато в чому визначають її потенціал, вважаються: психологічне здоров'я, функціонально-рольова погодженість, соціально-рольова адекватність, емоційна задоволеність, адаптивність у мікросоціальних відносинах, спрямованість на сімейне довголіття.

Важлива роль у сім'ї приділяється спілкуванню в єдності трьох його складових: комунікативної (обмін інформацією), інтрактивної (організація взаємодії), перцептивної (сприйняття партнерами один одного). В реальному житті взаємовідносини між людьми складаються по-різному, а тому можливе існування різних варіантів сім'ї.

Найпоширенішою вважається нуклеарна сім'я, що складається з батьків і дітей, що перебувають на їхньому утриманні, або подружньої пари. Така сім'я може бути повною або неповною, що утворилася в результаті розлучення, вдовства, народження дитини поза шлюбом.

Якщо сімейна структура крім чоловіка, жінки та дітей включає інших родичів (батьків чоловіка й жінки, їхніх братів, сестер, онуків), то її називають розширеною. Сім'ї можуть розрізнятися за наявністю або відсутністю дітей й їхньої кількості: бездітні, одnodітні, малодітні, багатодітні.

За характером розподілу сімейних обов'язків і по тому, хто в сім'ї є лідером, виділяють три основних типи сім'ї.

1. Традиційна (патріархальна) сім'я, де під одним дахом проживають мінімум три покоління, і роль лідера приділяється старшому чоловіку. Тут існує економічна залежність жінки й дітей від чоловіка; чітко закріплені чоловічі й жіночі обов'язки; безумовно, визнається чоловіче верховенство.

2. Нетрадиційна (експлуататорська) сім'я: при установках на чоловіче лідерство, твердому розподілі чоловічих і жіночих ролей у сім'ї, розмежуванні обов'язків між подружжям, за жінкою закріплюється ще й право на участь у суспільній праці на рівні із чоловіком. Цілком природно, що в такій сім'ї через надмірну зайнятість жінки, її переважання з'являється свій комплекс проблем.

3. Егалітарна сім'я (сім'я рівних), у якій домашні обов'язки пропорційно діляться між подружжям, іншими членами сім'ї, рішення приймаються спільно, емоційні відносини пронизані турботою, любов'ю, повагою, довірою.

Всю безліч проблем, пов'язаних із сучасною сім'єю, можна розділити на наступні групи:

1. Соціально-економічні проблеми. До цієї групи можна віднести проблеми, пов'язані з рівнем життя сім'ї, її бюджетом (у тому числі споживчим бюджетом середньої сім'ї), питомою вагою в структурі суспільства малозабезпечених сімей і сімей, що живуть нижче рівня бідності, зі специфічними потребами багатодітних і молодих сімей, державній системи матеріальної допомоги.

2. Соціально-побутові проблеми. За значенням змістом подібні із соціально-економічними проблемами. До даної групи відносяться проблеми, пов'язані із забезпеченням сім'ї житлом, з умовами проживання, а так само споживчим бюджетом середньої сім'ї.

3. Соціально-психологічні проблеми. Ця група включає самий широкий спектр проблем: вони зв'язані зі знайомством, вибором шлюбного партнера й далі – шлюбно-сімейною адаптацією, узгодженням сімейних і внутрісімейних ролей, особистістю автономією й самоствердженням у сім'ях. Крім того, до них відносяться й проблеми подружньої сумісності, сімейних конфліктів, згуртованості сім'ї як малої групи, на-

сильства в сім'ях.

4. Проблеми стабільності сучасної сім'ї. Дану проблематику становлять стан і динаміка сімейних розлучень, їх соціально-типологічні й регіональні аспекти, причини розлучень, цінності шлюбу, задоволеність шлюбом як фактор стабільності сімейного союзу, її соціально-психологічна характеристика.

5. Проблеми сімейного виховання. У даній групі проблем можуть розглядатися стан сімейного виховання, типи сімей за критерієм виховання, батьківські ролі, положення дитини в сім'ях, умови ефективності й прорахунки сімейного виховання. Зазначені проблеми природно пов'язані із соціально-психологічними проблемами й проблемами стабільності сімей.

6. Проблеми сімей групи ризику. Фактори, що спричиняють соціальний ризик, можуть мати соціально-економічний, медико-санітарний, соціально-демографічний, соціально-психологічний, кримінальний характер. Їхня дія приводить до втрати сімейних зв'язків, росту числа дітей, що залишилися без піклування батьків, постійного місця проживання, коштів до існування. Бездоглядність дітей продовжує становити одну з найбільш тривожних характеристик сучасного суспільства. До сімей групи ризику відносять: неповні сім'ї, сім'ї, що виховують або мають у своєму складі інвалідів, багатодітні сім'ї, незаможні й бідні сім'ї.

Сфера сімейної діяльності досить складна й знаходить своє змислове вираження у виконуваних нею функціях.

І.В.Гребенніков відносить до функцій сім'ї репродуктивну, економічну, виховну, комунікативну, функцію організації дозвілля й відпочинку [5].

Е.Е.Ейдеміллер і В.В.Юстицькіс відмічають, що сім'ї належить виховна, господарсько-побутова і емоційна функція, а також функції духовного спілкування, первинного соціального контролю і сексуально-еротична функція [11].

Деякі автори (А.Г.Харчев, А.І.Антонов) поділяють функції сім'ї на специфічні, що виходять із сутності сім'ї та відображають її особливості як соціальної явища, і неспецифічні – ті функції, до виконання яких сім'я виявилася примушеною або пристосувалася в визначених історичних обставинах [2].

Специфічні функції сім'ї, до яких відноситься народження (репродуктивна функція), утримання і виховання дітей (функція соціалізації) зберігаються при всіх змінах суспільства.

До неспецифічних функцій сім'ї відносять накопичення й передачу власності, статусу, організацію виробництва і споживання, домогосподарство, відпочинок і дозвілля, турботу про здоров'я і благополуччя членів сім'ї, створення мікроклімату, що сприяє зняттю напруження і самозбереженню Я кожного. Ці функції розкривають історично минушу життєдіяльність сім'ї.

Такі автори, як Е.К.Васильєва, А.Г.Харчев, М.С.Мацковський визначають функції сім'ї як основний зміст сукупності соціальних ролей в сім'ї. Більшість дослідників виділяють сімейні ролі на основі набору функцій сім'ї як малої групи, акцентують відношення між членами сім'ї в зв'язку з розподілом ролей і функціонально-рольовою структури [4;7]. Основна увага дослідників направлена на вивчення ролей, що відповідають господарсько-побутовій і виховній функціям.

Все більшого значення дослідники сімейних відносин надають комунікативній функції сім'ї. Досить часто з комунікативною функцією пов'язують діяльність по створенню психологічного клімату сім'ї. А в сучасних умовах дуже зросло значення сім'ї як «психологічного захисту особистості». Характерний для тієї чи іншої сім'ї більш чи менш стійкий емоційний настрій прийнято називати психологічним кліматом. Він є наслідком сімейної комунікації, тобто виникає в результаті сукупності настроїв членів сім'ї, їх душевних переживань і хвилювань, відношенням один до одного, до інших людей, до роботи, до навколишніх подій.

В теперішній час помітно зростає функція сім'ї по організації дозвілля та відпочинку, так як вільний час – одна з найважливіших соціальних цінностей, незамінний засіб відновлення фізичних і духовних сил людини, всестороннього розвитку особистості.

В сучасних сім'ях жіноча побутова зайнятість у два – три рази перевищує чоловічу. Крім того, суттєво змінилася традиційна роль чоловіка в сім'ї – він перестав бути єдиним годувальником. Все це негативно впливає на подружні відносини та на виховання дітей.

Як бачимо, на сьогодні вчені нараховують цілісну систему функцій, які сім'я має виконувати [6]. Такі ж функції мала б реалізувати й студентська сім'я.

Нами згідно із класифікацією функцій приведених в роботі [6] експериментально виявлено рейтинг здійснення таких функцій саме в студентській сім'ї. Його результати представлено в таблиці 1.

Таблиця 1. Зміст основних функцій сучасної студентської сім'ї

Сфера сімейної діяльності	Суспільні функції	Рей-тинг	Індивідуальні функції	Рей-тинг
Репродуктивна	Біологічне відтворення суспільства	8	Задоволення потреб у дітях	6
Виховна	Соціалізація молодого покоління. Підтримка культурної безперервності суспільства	3	Задоволення потреб у батьківстві, контактах з дітьми, їхньому вихованні, самореалізації в дітях	9
Господарсько-побутова	Підтримка фізичного здоров'я членів суспільства, догляд за дітьми	6	Одержання господарсько-побутових послуг одними членами сім'ї від інших	4
Економічна	Економічна підтримка неповнолітніх і непрацездатних членів суспільства	10	Одержання матеріальних засобів одними членами сім'ї від інших (у випадку непрацездатності або в обмін за послуги)	8
Сфера первинного соціального контролю	Моральна регламентація поведження членів сім'ї в різних сферах життєдіяльності, а також відповідальності і зобов'язань у відносинах між чоловіками, батьками і дітьми, представниками старшого і середнього покоління	1	Формування і підтримка правових і моральних санкцій за погане поведження і порушення моральних норм взаємин між членами сім'ї	5
Сфера духовного спілкування	Розвиток особистості членів сім'ї	5	Духовне взаємозбагачення членів сім'ї. Зміцнення дружніх основ шлюбного союзу	2
Соціально-статусна	Надання визначеного соціального статусу членам сім'ї. Відтворення соціальної структури	4	Задоволення потреб у соціальному просуванні	10
Дозвільнева	Організація раціонального дозвілля. Соціальний контроль у сфері дозвілля	7	Задоволення потреб у спільному проведенні дозвілля, взаємозбагачення дозвільневих інтересів	1
Емоційна	Емоційна стабілізація індивідів і їхня психотерапія	9	Одержання індивідами психологічного захисту, емоційної підтримки в сім'ї. Задоволення потреб в особистому щасті і любові	7
Сексуальна	Сексуальний контроль	2	Задоволення сексуальних потреб	3

Як видно з таблиці 1, система функцій студентської сім'ї дозволяє говорити про неї як про складне соціально-психологічне явище, в якому можуть проявлятися конфлікти, непорозуміння тощо і які є наслідком недовиконання котрихось з членів родини своїх функцій.

Таким чином, виконуючи таку кількість функцій, сім'я є основою суспільства, гарантією його стабільного стану й розвитку. Порушення будь-якої із функцій сім'ї веде до неминучих проблем і конфліктів як усередині сім'ї, так і за її межами.

Висновки. Сім'я – це такий фундамент суспільства й таке мікросередовище, клімат якого сприяє або перешкоджає розвитку моральних і фізичних сил людини, становленню її

як соціальної істоти. Саме в сім'ї закладаються ті моральні основи, які сприяють розвитку особистості. Суспільство кровно зацікавлене в міцній, духовно й морально здоровій сім'ї. Вона вимагає уваги й допомоги з боку держави у виконанні соціальних функцій, вихованні дітей, у поліпшенні матеріальних, житлових і побутових умов.

Як суспільство впливає на сім'ю, створюючи визначений її тип, так і сім'я впливає на розвиток і спосіб життя суспільства. Сім'ї належить важлива роль в прискоренні економічного і соціального розвитку суспільства, в вихованні підростаючого покоління, в досягненні щастя кожною людиною.

Література та джерела

1. Андреева Т.В. Семейная психология. – СПб.: Речь, 2004. – 224с
2. Антонов А.И. Социология семьи. – М.: Просвещение, 1996. – 348с
3. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М.: МГУ, 1996. – 304с
4. Васильева Э.К. Семья и ее функции: демографически статистический анализ. – М.: Статистика, 1975. – 181с
5. Гребенников И.В. Основы семейной жизни. – М.: Просвещение, 1991. – 158с
6. Мацковский М.С. Социальная сфера: преобразование условий труда и быта. – М.: Знание, 1988.
7. Обозов Н.Н., Обозова А.Н. Факторы устойчивости брака. // Семья и личность (психолого-педагогические, социологические и медико-биологические проблемы). – М., 1981. – С.44–49
8. Харчев А.Г., Мацковский М.С. Современная семья и ее проблемы. – М.: Статистика, 1978. – 223с
9. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношений. Курс лекций. – М.: ЭКСМО, 2000. – 512с
10. Целуйко В.М. Психологические проблемы современной семьи/ В.М.Целуйко. – Екатеринбург: У-Фактория, 2007. – 496с
11. Эйдемиллер Э.Г., Юстицкий В.В. Семейная психотерапия. – Л., 1990. – 674с

В статье раскрыты социально-психологические особенности современной семьи. На сегодня отмечается повышенный интерес общества к решению кризиса семьи, связанный с необходимостью обратить внимание на сложные внутрисемейные феномены, которые влияют на состояние как семьи в целом, так и на психологическое благополучие отдельных ее членов.

The author of the article has considered the social-psychological peculiarities of a contemporary family. Much interest of a society to the solving of a family crisis, connected with the necessity to pay attention to complex intrafamily phenomena, which influence the condition of families as a whole, and psychological well-being of its separate members, has been pointed out.